३. सांगीतिक परिभाषा

३.१ आलाप :

रागाची वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन विलंबित किंवा मध्यलयीत केलेला स्वरविस्तार म्हणजे 'आलाप' होय.

३.२ तान :

रागाची वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन द्रुतलयीत केलेला स्वर विस्तार म्हणजे 'तान' होय.

३.३ बोल आलाप :

रागाच्या नियमानुसार बंदिशीमधील बोलांच्या आधारे म्हटलेल्या आलापांना 'बोल आलाप' म्हणतात.

३.४ बोलतान :

बंदिशीमधील बोलांच्या आधारे म्हटली जाणारी तान म्हणजे 'बोलतान'. बंदिशीमधील बोलांचा अंतर्भाव त्या तानेमध्ये करणे म्हणजे 'बोलताना' होय.

३.५ कणस्वर :

एक स्वर घेताना पुढच्या किंवा मागच्या स्वराला स्पर्श करण्याच्या क्रियेला 'कणस्वर' असे म्हणतात. जसे; राग भूपालीमध्ये धैवत घेताना षड्ज स्वराचा कणस्वर घेतला जातो. ग प ^सां^ध ^सां^ध सां

३.६ गमक :

स्वरांचे कंपन करून त्यांना वजन देण्याच्या क्रियेला 'गमक' असे म्हणतात.

३.७ झाला :

सतारीमध्ये चिकारी किंवा बाजाच्या तारांवर मिझराबद्वारा आघात करत 'दारारारा, दारारारा' हा प्रकार द्रुतलयीत वाजवण्याच्या या क्रियेला 'झाला' असे म्हणतात.

३.८ जाती :

स्वर संख्येच्या आधारावर रागाच्या तीन जाती पडतात. १. ओडव (५ स्वर), २. षाड्व (६ स्वर), ३. संपूर्ण (७ स्वर)

३.९ तोडा :

सरोद, सतार या वाद्यांवर वाजवल्या जाणाऱ्या तानांना 'तोडा' असे म्हणतात.

३.१० खटका :

चार किंवा चारपेक्षा अधिक स्वरांची गोलाई निर्माण करून द्रुत गतीत गायली जाते, त्यास 'खटका' असे म्हणतात. रेसाऩिसा, सारेऩिसा

३.११ मुर्की :

जवळजवळच्या २-३ स्वरांचा शीघ्रतेने आलटून पालटून प्रयोग करणे म्हणजे 'मुर्की'. ^धम^प, ^रेऩि^सा

३.१२ अलंकार :

आरोह-अवरोहयुक्त स्वरांच्या क्रमिक रचनेस 'अलंकार' असे म्हणतात. उदा. सारेग, रेगम, गमप, सांनीध, नीधप, धपम

३.१३ मींड :

एका स्वराकडून दुसऱ्या स्वराकडे घसरत जाताना मधल्या स्वरांना स्पर्श करून जाणे म्हणजे 'मींड' होय. जसे, सां‿प

३.१४ न्यास :

गाताना किंवा वाजवताना रागामध्ये ज्या स्वरांवर थांबतो त्या स्वराला 'न्यास स्वर' म्हणतात.

३.१५ रजाखानी गत :

तत प्रकारच्या वाद्यांवर द्रुतलयीमध्ये वाजवल्या जाणाऱ्या गतीला ‘रजाखानी गत’ असे म्हणतात.

३.१६ : मसीतखानी गत :

तत प्रकारच्या वाद्यांवर विलंबित लयीमध्ये वाजवल्या जाणाऱ्या गतीला ‘मसीतखानी गत’ असे म्हणतात.

३.१७ मूर्च्छना :

गायन वादनात स्वरांची कोमल तीव्र रूपे सांभाळून क्रमवार स्वरसप्तक बनवणे म्हणजे ‘मूर्च्छना’ होय.

३.१८ जमजमा :

तंतूवाद्यावर मिझराबच्या (नखीच्या) एका आघातामध्ये एकाच वेळी दोन स्वर वाजवणे याला ‘जमजमा’ म्हणतात.

३.१९ बेहलावा :

आलापामध्ये घेतलेली मध्यलयीतील छोटी तान म्हणजे ‘बेहलावा’.

३.२० पकड :

रागवाचक स्वरसमूहाला ‘पकड’ असे म्हणतात.

३.२१ घसीट

नखीने तार छेडल्यावर पडद्यावर ज्या स्वरावर बोट ठेवले असेल तेथूनच तार ओढून घसरत मिंड घेऊन स्वरांपर्यंत नेण्याच्या क्रियेला ‘घसीट’ म्हणतात.

३.२२ सूत

खालच्या स्वरावरून वरच्या स्वरावर किंवा वरच्या स्वरावरून खालच्या स्वरावर अनुनासिक उच्चारात मींड पद्धतीने स्वर म्हणणे ह्या क्रियेला ‘सूत’ म्हणतात.

३.२३ थाट

राग निर्मितीची क्षमता असलेल्या सप्त स्वरांच्या समूहाला ‘थाट’ असे म्हणतात.

स्वाध्याय

प्र. १ रिकाम्या जागा भरा.

(१) गाताना किंवा वाजवताना ज्या स्वरावर आपण थांबतो त्याला .... म्हणतात.

(२) आलापामध्ये घेतलेली छोटीशी तान म्हणजे .... होय.

प्र. २ खालील पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या लिहा.

(१) कणस्वर

(२) खटका

(३) गमक

(४) मींड

(५) थाट

(६) जमजमा

प्र. ३ खालील पारिभाषिक शब्दांमधील फरक १/१ वाक्यात लिहा.

(१) आलाप–ताना

(२) मसीतखानी गत– रजाखानी गत

(३) तान– बोलतान

(४) मुर्की– बेहेलावा